

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

ІВАНЕНКО Оксана Анатоліївна

УДК 94(4)(327:001)(477)“18/19”

**ІНТЕГРАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ НАУКОВО-ОСВІТНІХ
ОСЕРЕДКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

07.00.02 – всесвітня історія

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2025

Докторською дисертацією є наукова доповідь (захист наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії).

Здобувачка не проходила підготовку в докторантурі, самостійно підготувала до захисту докторську дисертацію.

Офіційні опоненти: **БЕВЗЮК Євгеній Володимирович,**
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»;

МАШЕВСЬКИЙ Олег Петрович,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри нової та новітньої
історії зарубіжних країн
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;

ТРОЯН Сергій Станіславович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
та стратегічних студій
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський
авіаційний інститут».

Захист відбудеться 28 березня 2025 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному веб-сайті Інституту історії України Національної академії наук України в розділі, в якому міститься інформація про роботу докторської ради Д 26.235.01, за покликанням: <http://history.org.ua/uk/dissertation/131> та у бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

Олександр ГУРЖІЙ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Міжкультурний діалог на теренах Європи наклав відбиток на громадську думку, суспільно-політичні процеси всередині країн і водночас здійснив вплив на характер міждержавних відносин. Упродовж XIX – початку XX ст. у культурних надрах Заходу під впливом соціальної динаміки, економічних чинників, матеріально-технічних запитів відбулася епохальна за своїм змістом і масштабами активізація наукового процесу. Передумови реалізації феноменального прогресу світового наукового знання сформувалися в межах європейського культурно-цивілізаційного простору. Бурхливий науково-технічний розвиток, нові відкриття у сфері природничих наук вплинули на широкий спектр соціогуманітарних дисциплін, актуалізували інтеграційні тенденції та міждисциплінарні підходи в європейській науковій думці і зрештою віддзеркалилися в суспільно-політичному житті, мистецтві, трансформаціях соціальної свідомості в контексті окреслення майбутніх перспектив європейської цивілізації.

Актуальність запропонованого дослідження визначається насамперед тим, що воно сприяє поглибленню осмислення історичної ролі України в загальноєвропейському науково-освітньому просторі, з'ясуванню масштабів і особливостей міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України, відтворенню узагальнюючої картини культурно-освітнього життя етнічних громад на українських теренах, розкриттю його специфіки в контексті соціокультурної історії Центрально-Східної Європи упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася у зв'язку з плановими темами відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України 0109U002366 «Європейський історичний процес і рецепції України у XIX – на початку XXI століть: джерела, напрями та суспільно-політичні впливи»; 0112U000371 «Україна в європейському культурно-цивілізаційному просторі: особистість, суспільство, національна державність (XIX – початок XXI ст.)»; 0115U002133 «Зовнішня політика України: історичний досвід міжнародного співробітництва та проблеми реалізації європейського вибору»; 0117U000050 «Україна в міжнародних відносинах: історичний досвід і трансформаційні процеси сучасності»; 0120U100404 «Європейські практики України: історико-політичний, соціокультурний та персональний виміри (XIX – початок XXI ст.)»; 0122U201430 «Міжнародні відносини в Європі та Україна: історичний контекст і сучасні геополітичні реалії (друга половина XIX – перша чверть XXI ст.)».

Метою дослідження є відтворення ролі Наддніпрянської України в європейських міжкультурних комунікаціях крізь призму науково-освітніх

практик Київського навчального округу другої половини XIX – початку XX ст.

Відповідно до мети сформульовано **дослідницькі завдання**:

- здійснити аналіз історіографії проблеми;
- охарактеризувати структуру і специфіку джерельної бази;
- визначити теоретико-методологічні засади й історіософську основу дослідження;
- окреслити макроісторичний контекст міжнародних відносин у Європі від «Весни народів» 1848–1849 рр. до початку XX ст. та висвітлити його вплив на суспільно-політичне життя Наддніпрянської України (насамперед на прикладі Київського, Подільського й Волинського генерал-губернаторства);
- з'ясувати значення активізації контактів із європейськими науковими установами Університету Св. Володимира (як центру Київського навчального округу) в ширшому контексті міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України (Харківського й Новоросійського) упродовж 1860-х рр.;
- висвітлити міжнародну співпрацю університетів Наддніпрянської України у останній третині XIX ст.;
- виявити роль Наддніпрянської України у європейському інтелектуальному просторі на початку XX ст.;
- з'ясувати специфіку культурно-освітнього життя польської громади на теренах Київського навчального округу упродовж другої половини XIX – початку XX ст.;
- розкрити особливості єврейського шкільництва другої половини XIX – початку XX ст. в межах Київського навчального округу;
- висвітлити культурно-освітню діяльність греків, чехів та німців у Київському навчальному окрузі у другій половині XIX – на початку XX ст.

Об'єктом дослідження є розвиток міжнародних науково-освітніх відносин у Європі упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є система міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України і її роль у європейському інтелектуальному просторі; освітня діяльність етнічних меншин на теренах Київського навчального округу в контексті розвитку міжкультурного діалогу, а також на тлі протистояння процесів асиміляції і збереження самотніх історико-культурних традицій (друга половина XIX – початок XX ст.).

Хронологічні межі праці охоплюють проміжок часу від періоду суспільно-політичних реформ у Російській імперії 60–70-х рр. XIX ст., які вплинули на громадсько-культурний розвиток українських земель, що входили до її складу, до 1914 р. – початку Першої світової війни, що справила епохальний вплив на всесвітню історію, і зокрема, на процеси міжнародних науково-освітніх відносин у Європі. Застосування в дослідженні історико-

генетичного методу зумовило звернення до аналізу процесів періоду «Весни народів» 1848–1849 рр., Східної (Кримської) війни 1853–1856 рр.

Географічні рамки дослідження пов'язані з межами Київського навчального округу, який починаючи з 1832 р. включав у себе Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, а з 1839 р. – Полтавську губернії. Водночас розкриття предмета дослідження в контексті науково-освітнього розвитку Наддніпрянської України та на тлі тенденцій міжнародних відносин у Європі вимагало розширення просторових меж праці.

Наукова новизна дисертації обумовлена отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях і висновках дослідження. А отже, *вперше*:

- здійснено комплексне синтетичне дослідження ролі Наддніпрянської України в європейських науково-освітніх відносинах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. крізь призму аналізу широкого корпусу джерел з історії Київського навчального округу;

- запроваджено до наукового обігу значний комплекс неопублікованих історичних джерел, вивчення яких сприяє поглибленню науково-теоретичного осмислення значення міжнародного діалогу на українських землях, і насамперед – ролі культурно-освітніх і наукових закладів як центрів міжкультурної комунікації;

- порівняльний аналіз великого корпусу історичних джерел, що проливають світло на місце і роль Наддніпрянської України в широкому контексті загальноєвропейського інтелектуального простору другої половини ХІХ – початку ХХ ст., дозволив відійти від абсолютизації контексту «великодержавного російського культурного простору»;

- на основі запровадження до наукового обігу вагомого пласту фактологічних матеріалів авторкою здійснено узагальнююче дослідження широкого спектру міжнародної співпраці, як у сфері природничих, так і гуманітарних наук, університетів Наддніпрянської України – Харківського, Новоросійського та насамперед – Київського (Св. Володимира) як центру Київського навчального округу;

- на базі комплексного дослідження розпорошених у численних архівних фондах історичних джерел авторкою відтворено узагальнюючу картину культурно-освітнього життя етнічних меншин (як чинника міжкультурного діалогу на теренах Київського навчального округу упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст.), що водночас сприяє поглибленню концептуального осягнення специфіки протистояння процесів асиміляції і збереження самотутніх історико-культурних традицій.

Уточнено й доповнено:

- особливості державної політики Російської імперії стосовно етнічних меншин на теренах Київського навчального округу;

- інформацію щодо змісту освіти навчальних закладів, заснованих представниками етнічних меншин;

- роль релігійного чинника в культурно-освітньому житті етнічних меншин.

Набули подальшого розвитку:

- науково-теоретичні засади досліджень історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу, насамперед – європейської історії і міжнародних відносин;
- концептуальне осягнення ключових процесів міжнародних відносин у Європі другої половини XIX – початку XX ст. і їхнього відображення на українських землях;
- з'ясування місця й ролі України в розвитку університетів як соціокультурних підвалин європейської цивілізації;
- дослідження ролі етнічних меншин у соціокультурних процесах на українських землях.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що в ній у контексті розвитку міжнародних відносин у Європі розв'язано проблему інтеграції регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму Київського навчального округу, що відіграв унікальну роль у процесах рецепції культурних феноменів європейської цивілізації на теренах Наддніпрянської України. Вперше запроваджений до наукового обігу великий обсяг конкретно-історичних матеріалів і здійснені висновки сприятимуть розширенню проблематики та вдосконаленню науково-теоретичних засад сучасного вивчення історії міжнародних відносин, міжкультурних комунікацій, ролі України у всесвітньо-історичних процесах. Здійснено історико-теоретичне дослідження широкого корпусу джерел, насамперед архівних документів.

Практичне значення праці визначається тим, що її основні положення й висновки можуть бути використані для розробки навчальних програм, лекційних курсів і підручників зі всесвітньої історії, історії України, етнології, розвитку досліджень історико-культурної проблематики, підготовки монографій. Аналітичні матеріали дисертації сприятимуть вдосконаленню науково-теоретичної бази реформування національної освітньої системи сучасної України в контексті поглиблення європейської співпраці.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом багаторічної науково-пошукової і дослідницької роботи авторки. Основні теоретичні положення й висновки праці належать дисертантці. Із основних публікацій за темою дисертації всі є одноосібними, окрім однієї. Із публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, а також додатково відображають результати наукового дослідження, всі є одноосібними, окрім трьох.

Апробація матеріалів дисертації здійснена шляхом оприлюднення її основних положень і висновків у доповідях на 30 всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях і «круглих столах».

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 71 науковій публікації, із них – 3 монографії; 2 розділи в колективній монографії; 1 збірник документів і матеріалів; 25 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях (загальним обсягом 31,8 друк. арк.), серед них – 4 публікації у трьох різних періодичних виданнях категорії «А» Переліку наукових фахових видань України (індексуються у Scopus і Web of Science); 12 публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 26 – додатково відображають результати дослідження. Дві статті опубліковано в періодичних виданнях держав ЄС.

Структура докторської дисертації (наукової доповіді та монографії). У науковій доповіді здійснено узагальнення результатів дисертаційного дослідження, основних положень і висновків монографії, на основі якої вона підготовлена. Наукова доповідь обсягом 283 сторінки містить анотацію, зміст, вступ, в якому зокрема охарактеризовано наукову новизну дослідження, сім розділів (27 підрозділів), висновки, список використаних джерел та літератури, додатки. Монографія складається зі вступу, семи розділів із 27-ма підрозділами, висновків, списку використаних джерел та літератури (1156 позицій). Виклад основного матеріалу монографії становить 476 с., загальний обсяг праці – 555 с. (45,09 друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано об'єкт і предмет, мету й завдання дослідження, визначено хронологічні й географічні межі, наукову новизну.

У першому розділі **«Історіографія, джерела, теоретико-методологічні засади дослідження»** проаналізовано історіографію та джерельну базу праці, охарактеризовано її методологію в контексті розв'язання визначеної проблеми.

У **підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми»** висвітлено стан і основні напрями наукового вивчення проблеми в сучасній історичній науці.

Наприкінці 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст. окреслилися процеси зростання суспільного інтересу до історії міжнародних зв'язків України. Вагоме значення для досліджень з історії міжнародних, і насамперед українсько-італійських, культурних зв'язків є наукові студії М. Варварцева. Кандидатська дисертація О. Кураєва «Культурні зв'язки України і Франції у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (1851–1917 рр.)» (1992) присвячена передусім висвітленню місця й ролі української тематики у французькому громадсько-культурному житті. В окремому розділі цієї праці розглядаються питання українсько-французької наукової і мистецької співпраці. 1994 р.

видана брошура А. Катренка та Я. Катренка «Наукові зв'язки Київського університету. 1834–1917 роки» (1994). Студіювання розвитку вітчизняної історіографії XIX – початку XX ст., передусім теорії і методології історії, у контексті європейської культури отримало потужний імпульс завдяки науковим здобуткам С. Стельмаха – автора фундаментальних монографій «Історична думка в Україні XIX – початку XX ст.» (1997) та «Історична наука в Україні епохи класичного історизму. XIX – початок XX ст.» (2005). Розроблені вченим концептуальні засади знайшли втілення у виконаній під його керівництвом кандидатській дисертації Г. Баженової «Міжнародні зв'язки істориків Росії (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2008).

Свідченням актуалізації у сучасній історіографії питань історії міжнародної науково-освітньої співпраці університетів України є статті М. Палієнко (1999), С. Лимана (2003, 2016–2017), О. Пилипенка (2006), Н. Кривець (2010), О. Єгорової (2013), В. Потульницького (2017), а також видана 2013 р. монографія О. Іваненко.

Із відновленням незалежності України 1991 р. відбувся сплеск інтересу до широкого спектру етнонаціональних студій. Тематика культурно-освітньої діяльності польської громади в Україні знайшла висвітлення в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Н. Сейко «Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905–1938 рр.» (1999), а також монографії міждисциплінарного історико-педагогічного характеру «Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX – першій половині XX ст.» (2002). Захищена 2009 р. докторська дисертація Н. Сейко «Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття)» присвячена теоретико-методологічному осмисленню основних етапів розвитку доброчинності у сфері освіти України.

У контексті дослідження історії Римо-Католицької церкви на українських землях питання її просвітницької діяльності порушували у своїх працях Ю. Білоусов (2000), І. Шостак (2004–2017), Е. Зваричук (2005), В. Ганзуленко (2008). У виданій 2013 р. монографії О. Буравського «Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)» розглядається роль культурно-освітньої діяльності Римо-Католицької церкви у збереженні польської національної ідентичності, протистоянні асиміляційним процесам.

У статті «Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863–1914 рр.)» Д. Бовуа звертається до розвідки Л. Заштовта “Polskie szkółki ludowe na Ukrainie w latach 1905–1914” (1990), опонуючи тезі про альтруїзм польських поміщиків, які засновували школи, де могли здобувати освіту українські селяни.

Положення досліджень Л. Заштовта й Д. Бовуа знайшли розвиток у монографії і докторській дисертації О. Прищепи, присвячених формуванню й

функціонуванню культурно-освітнього середовища повітових міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. (2020).

В історіографії польської культурної присутності на теренах України провідне місце належить дослідженням М. Коженювського, результати яких знайшли комплексне висвітлення у монографії «За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках» (2009, 2015).

Свідченням актуалізації юдеознавчих студій в українській історіографії став захист цілої низки докторських і кандидатських дисертацій, зокрема Н. Рудницької (2002), А. Мелешенко (2015), А. Морозової (2005), О. Крічкер (2013), В. Хітерер (1996), О. Прищепи (2020) та ін.

Тематика просвітницької і благодійної діяльності ніжинської грецької громади знайшла висвітлення у присвяченому 130-річчю від дня народження академіка ВУАН К. Харламповича збірнику статей «Греки в Ніжині» (2001). У виданій 1999 р. монографії Н. Терентьевої «Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.)» фокусується увага на відкритті 1817 р. Олександрівського грецького училища як важливий події в історії культури України.

Важливим сегментом історіографії місця та ролі іноземних колоністів на українських теренах є праці з історії чеської громади в Україні Ж. Ковби (1974), В. Попова (1992), Н. Керецман (1992), В. Надольської (1996), Я. Вацулика (1997), Г. Шпиталенко (2003), С. Шульги (2018). Є. Бевзюк у монографії «Формування національної ідентичності західних слов'ян» (2017) наголошує на парадоксальному поєднанні в цьому процесі етнічної самобутності й загальних процесів становлення європейських націй.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття у вітчизняній історіографії відбувся сплеск інтересу до історії німецької етнічної спільноти в Україні, і на сьогодні здійснено масштабні дослідження з цієї тематики (О. Сулименко (2020), І. Кулинич та Н. Кривець (1995), М. Бармак (1999), М. Костюк (2003), Л. Новохатько (2001), Ю. Поліщук і О. Суліменко (2004), М. Лутай (2010) та ін.).

С. Троян у докторській дисертації «Ідеологія та практика німецького колоніалізму XVI–XIX ст.» (1995) зацентрував на здатності німців, які потрапляли до іншого етно-культурного середовища, зберігати національні традиції, але водночас – прагнути «до пізнання нових земель і народів, участі в духовному житті у районах колонізації».

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» зазначено, що цінні відомості містять відомчо-канцелярські документи фондів «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» (ф. 707) та «Харківське історико-філологічне товариство» (ф. 2017) Центрального державного історичного архіву України м. Києва. Йдеться передусім про офіційне листування та матеріали діловодства. Значний інтерес становлять документи, що зберігаються в

особових фондах Антоновичів (ф. 832), О.М. Анциферова (ф. 2019), М.С. Дринова (ф. 2026), Л.В. Рейнгарда (ф. 2051), М.Ф. Сумцова (ф. 2052), І.І. Мечникова (ф. 2129).

Важливі матеріали з історії міжнародної співпраці вітчизняних учених зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського – особових фондах М.П. Дашкевича (ф. 65), І.В. Лучицького (ф. 66), А.І. Степовича (ф. 179), Т.Д. Флоринського (ф. 219).

Основним джерелом інформації з історії міжнародної співпраці Університету Св. Володимира є документи фонду «Київський університет» (ф. 16) Державного архіву міста Києва.

У монографії використано матеріали особових фондів О.О. Кочубинського (ф. 158), М.Г. Попруженка (ф. 159) і фонду «Новоросійський університет» (ф. 45) Державного архіву Одеської області, фонду «Харківський університет» (ф. 667) Державного архіву Харківської області.

Вагому інформацію для аналізу історичного розвитку міжнародних зв'язків університетів Наддніпрянської України містить наукова періодика другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема «Записки Императорского Харьковского Университета», «Университетские известия», «Записки Императорского Новороссийского Университета».

При написанні дисертації було залучено тексти університетських річних звітів, що виходили друком окремими виданнями, а також публікації мемуарів, епістоляріїв та автобіографічних матеріалів В.Б. Антоновича, І.В. Ягича, М.П. Драгоманова, І.В. Лучицького, В.К. Піскорського, І.І. Мечникова й інші.

З метою висвітлення культурно-освітнього життя етнічних меншин на теренах Київського навчального округу в монографії використано документи фондів Центрального державного історичного архіву України м. Києва: «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора» (ф. 442), «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» (ф. 707), «Київська духовна академія» (ф. 711), «Київська духовна семінарія» (ф. 712), «Благочинний монастирів Київської єпархії» (ф. 183), «Київське губернське жандармське управління» (ф. 274), «Київське охоронне відділення» (ф. 275), «Київська судова палата» (ф. 318), «Жандармське управління м. Одеси» (ф. 385), «Харківське губернське жандармське управління» (ф. 336), «Помічник начальника Волинського ГЖУ в Новоград-Волинському, Острозькому та Ізяславському повітах» (ф. 1262), «Чернігівське губернське жандармське управління» (ф. 1439), «Канцелярія миколаївського військового губернатора» (ф. 356), «Бердичівське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць» (ф. 287), «Південно-Західне охоронне відділення» (ф. 276); Державного архіву міста Києва: «Київський університет» (ф. 16), «Київська приватна жіноча гімназія при Євангелістсько-Лютеранській церкві» (ф. 104), «Київське Катерининське реальне училище» (ф. 210), «Київська 2-а чоловіча гімназія» (ф. 81), «Інспектор народних

училищ» (ф. 99), «Київський учительський інститут» (ф. 175); Державного архіву Київської області: «Канцелярія Київського цивільного губернатора» (ф. 2), «Київське губернське у справах про товариства присутствіє» (ф. 10).

Вплив процесів європейських міжнародних відносин на суспільно-політичне життя на теренах Наддніпрянської України упродовж кінця 40-х рр. XIX – початку XX ст. віддзеркалено в документах фондів «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора» (ф. 442), «Канцелярія попечителя Київського навчального округу» (ф. 707), «Канцелярія чернігівського, полтавського і харківського генерал-губернатора» (ф. 969), «Платон (Городецький Микола Іванович) (ф. 192), «Документи про польські повстання. Колекція, зібрана головою Київського військово-польового суду Новицьким Г.В.» (ф. 489), «Прокурор Одеської судової палати» (ф. 419), «Київське охоронне відділення» (ф. 275), «Жандармські установи Подільської губернії. Об'єднаний архівний фонд» (ф. 301), «Південно-Західне районне охоронне відділення» (ф. 276), «Ковельське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць» (ф. 281), «Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Новоград-Волинському, Острозькому та Ізяславському повітах» (ф. 1262), «Київське губернське жандармське управління» (ф. 274) Центрального державного історичного архіву України м. Києва; «Київський університет» (ф. 16) Державного архіву міста Києва; «Архів Української Академії наук – Всеукраїнської академії наук» (ф. 10) Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічна основа дослідження» наголошується, що поєднання в дисертації проблемно-хронологічного, історико-генетичного, історико-системного, історико-типологічного, порівняльно-історичного методів сприяло:

- відтворенню узагальнюючої картини й синтетичному осмисленню міжнародної співпраці університетів Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. і водночас розкриттю регіональної специфіки розвитку міжнародних науково-освітніх зв'язків на теренах Київського навчального округу, центром якого був Університет Св. Володимира;

- з'ясуванню особливостей адаптації етнічних громад (польської, єврейської, грецької, чеської, німецької) до багатопланового соціокультурного середовища Російської імперії, їхньої взаємодії із державними органами влади, місця та ролі етнічних меншин у розвитку міжкультурного діалогу на українських землях у межах Київського навчального округу;

- розкриттю специфіки міжнародних науково-освітніх комунікацій Наддніпрянської України синхронно з ключовими тенденціями загальноєвропейських процесів міжнародних відносин від «Весни народів» 1848–1849 рр. до початку Першої світової війни.

Використання принципу системного аналізу уможливило відтворення історичних фактів і явищ історії міжкультурних комунікацій на теренах

Київського навчального округу як складової системних процесів у Наддніпрянській Україні та водночас – ширшого контексту європейського інтелектуального простору та міжнародних відносин у Європі середини XIX – початку XX ст.

У другому розділі **«Міжнародні відносини у Європі і їхній вплив на суспільно-політичне життя на теренах Наддніпрянської України наприкінці 40-х рр. XIX ст. – на початку XX ст.»** окреслено провідні тенденції європейських міжнародних відносин від «Весни народів» 1848–1849 рр. до початку Першої світової війни та розкрито їхнє відображення в громадському житті Наддніпрянської України (насамперед на прикладі Київської, Подільської і Волинської губерній).

У підрозділі 2.1. *«Весна народів» 1848–1849 рр. і її віддзеркалення в Наддніпрянській Україні* зауважено, що модернізаційні процеси у Європі XIX ст. отримали потужний імпульс від європейських революційних рухів 1848–1849 рр., що розвивалися під гаслами боротьби за демократизацію суспільно-політичного життя, розв'язання економічних і соціальних проблем, національне об'єднання чи визволення з-під влади іноземних держав. За своїми масштабами й наслідками «Весна народів» мала загальноєвропейське значення. Відбулася інституалізація підвалин громадянського суспільства, парламентаризму, багатопартійної системи, демократичних засад правової держави, політичної культури, що залишається одним із найвагоміших надбань європейської цивілізації і на сучасному етапі її історії. Конституційний процес цього історичного періоду визначив подальший державно-політичний розвиток Європи в руслі утвердження демократичних цінностей.

У підрозділі 2.2. *«Вплив Східної війни 1853–1856 рр. на активізацію антиурядових настроїв на українських теренах»* наголошено, що воєнні події суттєво вплинули на геополітичні конфігурації, державно-політичні практики й культурно-ідеологічні орієнтири XIX ст. Воєнні поразки періоду Східної війни на тлі погіршення економічної ситуації і наростання соціальної напруги призвели до активізації опозиційних суспільних настроїв, розкриття вад внутрішньополітичного курсу, проблем технологічної відсталості й зовнішньополітичних промахів Російської імперії. На порядку денному поставали завдання лібералізації суспільно-політичного й культурно-освітнього життя, реформ у державному секторі, модернізації економіки, скасування кріпосного права.

У підрозділі 2.3. *«Роль університетів у модернізаційних процесах на тлі спроб суспільно-політичних перетворень у Російській імперії (60–70-ті рр. XIX ст.)»* акцентовано на тому, що в контексті забезпечення інтелектуальної складової процесів вироблення моделі й механізмів модернізації державно-правових засад Російської імперії під впливом європейського досвіду визначальна роль належала науково-освітньому середовищу, зокрема університетам, що виступали провідниками новітніх суспільно-політичних ідей і концепцій, знань та інноваційних технологій.

У підрозділі 2.4. «Активізація національного чинника в європейських міжнародних відносинах і її відлуння в Наддніпрянській Україні» зауважено, що в середині XIX ст. у контексті піднесення національних рухів, поширення ліберально-конституційних ідей у Європі, боротьби за національне об'єднання й державотворення, зміни розстановки сил на світовій арені спостерігалося загострення міжнародних відносин із фокусуванням на балканському й близькосхідному регіональних напрямках. Знаковим процесом у контексті започаткованого результатами Східної війни 1853–1856 рр. демонтажу Віденської системи міжнародних відносин стало об'єднання Італії. Дослідження документів канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора проливає світло на зміцнення патріотичних настроїв і опору російському самодержавству місцевого польського населення на тлі активізації національно-визвольних рухів у Європі упродовж XIX ст. Йдеться передусім про вплив у 1860-х рр. на громадське життя Південно-Західного краю відомостей щодо подій Рісорджименто й пов'язаної з ними активізації діяльності польської еміграції у Європі.

У підрозділі 2.5. «Громадський опір у національно-визвольному русі поляків Правобережної України першої половини 1860-х рр.» зазначено, що обстоювання власної культурної ідентичності як рушія національного розвитку пов'язане з усвідомленням політичних інтересів і цілей визвольної боротьби поляків. Специфіка польського національно-визвольного руху, громадського опору репресивній політиці Російської імперії розкривається в контексті європейської історії XIX ст., процесів кристалізації національної ідеї, увиразнення ідентичностей європейських народів. Підживлене Романтизмом ідейно-культурне середовище сприяло утвердженню поняття національної культури як унікального духовного явища, суб'єкта історичного розвитку й державотворення. До цієї ідеологічної моделі тяжіли німецький, італійський і слов'янські національні рухи.

У підрозділі 2.6. «Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. в українському громадсько-культурному житті» зауважено, що упродовж останньої третини XIX ст. Східне питання залишалося одним із визначальних чинників міжнародних відносин у Європі. Унаслідок піднесення національно-визвольної боротьби на Балканах у 1870-х рр. серед громадськості України відбулася активізація широкого спектру благодійної діяльності задля допомоги південним слов'янам. Аналіз архівних документів, матеріалів періодики, публіцистики того часу дозволив дійти висновків, що паралельно з піднесенням громадської солідарності з південними слов'янами спостерігався брак поінформованості й розуміння сутності подій на Балканах серед населення, насамперед у сільській місцевості. Водночас активізувалися опозиційні суспільні настрої, критика зовнішньої політики Російської імперії з боку громадсько-культурних діячів.

У підрозділі 2.7. «Громадська активність поляків Південно-Західного краю на тлі загострення російсько-австрійських суперечностей напередодні

Першої світової війни» зазначено, що документи Центрального державного історичного архіву України відображають націленість державних органів Російської імперії на збирання інформації про політичну ситуацію й настрої громадськості напередодні Першої світової війни на теренах Австро-Угорщині, й насамперед Галичини. В Австро-Угорщині на початку ХХ ст. зміцнювалася ідея федералізму, трансформації дуалістичної держави в триалістичну як інструменту внутрішньополітичної стабілізації і ширшого забезпечення прав слов'янських народів. І не випадково охоронно-каральні органи Російської імперії фокусували увагу на агентурній інформації щодо діяльності Польської соціалістичної партії, створення в Галичині парамілітарних організацій і ймовірної підготовки антиросійського повстання поляків під час очікуваної війни Росії і Австро-Угорщини. З огляду на наближення 50-річчя Січневого повстання 1863–1864 рр., охоронно-каральні органи Російської імперії особливі зусилля спрямовували на запобігання поширенню Південно-Західним краєм акцій із вшанування цього символічного ювілею, організованих на теренах Австро-Угорщини, зокрема у Львові.

У третьому розділі **«Університети Наддніпрянської України в міжнародних наукових зв'язках упродовж другої половини ХІХ ст.»** розкрито специфіку розвитку співпраці Харківського, Київського, Новоросійського університетів із європейськими науково-освітніми центрами другої половини ХІХ ст., і зокрема періоду модернізаційних суспільно-політичних реформ 60–70-х рр. ХІХ ст.

У підрозділі 3.1. *«Співпраця із зарубіжними європейськими науковими центрами в галузі гуманітарних наук у 60-х рр. ХІХ ст.»* зазначено, що освітня реформа Російської імперії, відображена в університетському статуті 1863 р., була пов'язана із завданнями подолання її відставання від провідних держав світу за темпами науково-технічного й економічного розвитку. Упродовж 60-х рр. ХІХ ст. серйозною перепоною на шляху розвитку науки та освіти в Російській імперії була нерозв'язаність проблеми забезпечення університетів кваліфікованими науково-педагогічними кадрами. За таких обставин здійснити кардинальні зрушення в системі підготовки вітчизняних фахівців відповідно до найсучасніших вимог європейської науки було можливо лише за допомогою навчання молодих учених у провідних зарубіжних науково-освітніх центрах.

Висвітлено перебіг закордонних відряджень магістра цивільного права *Університету Св. Володимира* В.Г. Демченка, в.о. ад'юнкта по кафедрі законів про державні повинності та фінанси Г.Д. Сидоренка, ад'юнкта державного права О.В. Романовича-Славатинського, ад'юнкта по кафедрі енциклопедії законодавства М.К. Ренненкампа, декана історико-філологічного факультету С.С. Гогоцького, екстраординарного професора кафедри історії і літератур слов'янських нарід В.Я. Яроцького, ад'юнкта по кафедрі політичної економії і статистики Г.М. Цехановецького; ординарного професора кафедри грецької літератури *Новоросійського університету*

Ф.А. Струве, ординарного професора історії слов'янського права
Б.В. Богішича.

У підрозділі 3.2. «Зв'язки у сфері історії, філології і філософії у останній третині XIX ст.» висвітлено закордонні поїздки ординарного професора римської словесності *Університету Св. Володимира* В.І. Модестова, магістрів всесвітньої історії М.П. Драгоманова й І.В. Лучицького, ординарного професора російської історії В.С. Іконнікова, доцента всесвітньої історії Ф.Я. Фортинського, доцента грецької словесності Ф.Г. Міщенко, приват-доцента всесвітньої історії В.К. Піскорського, ординарного професора російської історії В.Б. Антоновича; в.о. екстраординарного професора західноєвропейських літератур *Харківського університету* Л.Ю. Шепелевича; доцента слов'янської філології *Новоросійського університету* О.О. Кочубинського, доцента історії і теорії мистецтва Н.П. Кондакова, доцента всесвітньої історії Ф.І. Успенського.

У підрозділі 3.3. «Науковий обмін у царині правознавства та економічних дисциплін 70–90-х рр. XIX ст.» розкрито перебіг і зміст закордонних відряджень доцента державного права *Новоросійського університету* А.П. Пригари, доцента цивільного права М.І. Малініна; магістра політичної економії *Університету Св. Володимира* М.І. Зібера, ординарного професора кримінального права й судочинства О.Ф. Кістяківського, приват-доцента цивільного права О.І. Загоровського, доцента кафедри поліцейського права І.Т. Тарасова, стипендіата для приготування до професорського звання по кафедрі кримінального права Л.С. Белогриць-Котляревського, ординарного професора історії російського права М.Ф. Владимирського-Буданова, приват-доцента політичної економії і статистики М.М. Цитовича, приват-доцента римського права Л.М. Казанцева; професорського стипендіата по кафедрі фінансового права *Харківського університету* П.П. Мігуліна, приват-доцента кримінального права й судочинства О.Д. Кисельова, приват-доцента і прозектора при кафедрі судової медицини С.П. Дворниченка.

У підрозділі 3.4. «Взаємозв'язки в галузі природознавства у 60-х рр. XIX ст.» акцентовано, що з другої половини 50-х рр. XIX ст. активізувалися міжнародні зв'язки вчених із Наддніпрянської України. Цю тезу доведено на конкретно-історичних матеріалах щодо закордонних подорожей екстраординарного професора прикладної математики *Університету Св. Володимира* І.І. Рахманінова, ад'юнкта кафедри хімії Д.М. Абашева, ординарного професора зоології К.Ф. Кесслера, екстраординарного професора державного лікарезнавства Ф.Ф. Ергардта, ординарного професора кафедри патологічної фізіології і анатомії Ю.І. Маціона, доцента кафедри акушерства І.П. Лазаревича, ад'юнкта приватної патології і терапії Л.К. Горещького, ординарного професора теоретичної хірургії Х.Я. фон Гюббенета, ад'юнкта кафедри чистої математики П.Е. Ромера, магістра ботаніки Я.Я. Вальца,

ординарного професора оперативної і військової хірургії Ю.К. Шимановського та ін.

У підрозділі 3.5. «Співпраця у сфері природничих наук упродовж останньої третини XIX ст.» досліджено перебіг закордонних наукових подорожей помічника прозектора при кафедрі нормальної анатомії Харківського університету М.О. Попова, доцента кафедри чистої математики К.О. Андрєєва, ординарного професора кафедри фізіології людини В.Я. Данилевського, приват-доцента і прозектора при кафедрі фізіології І.О. Чуєвського, ординарного професора ботаніки В.А. Ротерта, приват-доцента й помічника прозектора при кафедрі фізіології С.І. Костіна, асистента акушерської клініки П.В. Міхіна, заслуженого ординарного професора кафедри гігієни І.П. Скворцова; приват-доцента кафедри гігієни, медичної поліції, медичної географії і статистики *Університету Св. Володимира* В.А. Субботіна, заслуженого ординарного професора теоретичної хірургії Х.Я. фон Гюббенета, стипендіата для приготування до професорського звання по кафедрі чистої математики В.П. Єрмакова, ординарного професора хімії П.П. Алексєєва, заслуженого ординарного професора по кафедрі мінералогії і геології К.М. Феофілактова, приват-доцента астрономії Р.Ф. Фогеля, ординарного професора по кафедрі спеціальної патології і терапії В.Т. Покровського, ординарного професора кафедри механіки Г.К. Суслова, приват-доцента геології *Новоросійського університету* М.І. Андрусова, магістра зоології Я.М. Лебединського, приват-доцента фізики Б.П. Вейнберга.

Упродовж кінця XIX – початку XX ст. заснована професором зоології Університету Св. Володимира О.О. Коротнєвим в околицях Ніцци Віллафранкська зоологічна станція (1886) здобула авторитет всевітнього відомого науково-дослідного й освітнього центру.

І.І. Мечников – професор Новоросійського університету, лауреат Нобелівської премії (1908) – своїми дослідженнями заклав підвалини розвитку еволюційної ембріології, порівняльної патології, мікробіології та імунології. Зазнавши утисків у Російській імперії, Мечников 1887 р. виїхав до Франції та очолив лабораторію в Інституті Пастера.

У четвертому розділі **«Місце та роль університетів Наддніпрянської України у європейському науково-освітньому просторі на початку XX ст.»** відтворено внесок Харківського, Київського, Новоросійського університетів у розвиток науково-освітніх відносин у Європі початку XX ст. на тлі науково-технічного прогресу й поглиблення інтеграційних процесів у європейському інтелектуальному просторі.

У підрозділі 4.1. «Внесок учених історико-філологічних факультетів у розвиток міжнародних культурних взаємовпливів» розкрито активізацію співпраці вітчизняних учених у рамках міжнародних наукових форумів. Висвітлюється участь ординарного професора класичної філології Університету Св. Володимира Ю.А. Кулаковського в Міжнародному конгресі

історичних наук у Римі (1903); ординарного професора філософії Харківського університету П.Е. Лейкфельда в II Міжнародному філософському з'їзді в Женеві (1904), VI Міжнародному психологічному конгресі в Женеві (1908), II Міжнародному філософському з'їзді в Гейдельберзі (1908); ординарного професора порівняльного мовознавства Університету Св. Володимира Ф.І. Кнауера в XV сесії Міжнародного конгресу орієталістів у Алжирі (1905); ординарного професора всесвітньої історії Університету Св. Володимира П.М. Ардашева в III Міжнародному конгресі історичних наук у Лондоні (1913) та ін.

Досліджено особливості закордонних наукових подорожей лектора німецької мови Харківського університету Г.Ю. Ірмера; приват-доцента кафедри слов'янської філології Новоросійського університету М.Г. Попруженка; приват-доцента російської мови і словесності Університету Св. Володимира В.О. Розова; ординарного професора російської мови і словесності Університету Св. Володимира В.М. Перетца; заслуженого ординарного професора класичної філології Новоросійського університету І.І. Луньяка; ординарного професора всесвітньої історії Університету Св. Володимира П.М. Ардашева; ординарного професора слов'янської філології Харківського університету С.М. Кульбакіна; приват-доцента філософії Університету Св. Володимира Г.-Р. І. Якубаніса.

У підрозділі 4.2. «Взаємозв'язки в галузі юридичних та економічних наук» розкрито специфіку проведення Слов'янського з'їзду в Софії (1910). Висвітлено зміст закордонних відряджень приват-доцента політичної економії і статистики *Харківського університету* О.М. Анциферова, в.о. екстраординарного професора кафедри кримінального права О.Д. Кисельова; приват-доцента історії політичної економії *Університету Св. Володимира* О.Д. Білімовича, магістранта юридичного факультету О.О. Жиліна, в.о. екстраординарного професора кафедри політичної економії К.Г. Воблого, приват-доцента фінансового права П.Л. Кованька.

У підрозділі 4.3. «Співпраця в царині фізико-математичних дисциплін, хімії і біології» зазначено піднесення міжнародної співпраці заснованої під патронатом Університету Св. Володимира в околицях Ніцци Віллафранкської зоологічної станції. Акцентовано на участі в.о. екстраординарного професора кафедри зоології, порівняльної анатомії і фізіології Харківського університету М.Ф. Білоусова у VII Фізіологічному з'їзді в Гейдельберзі (1907), ординарного професора чистої математики Д.М. Синцова у з'їзді Німецького математичного союзу, організованого спільно з 79-м з'їздом Німецьких природознавців і лікарів (1907), ординарного професора кафедри теоретичної механіки Харківського університету М.М. Салтикова, а також приват-доцентів чистої математики Університету Св. Володимира І.І. Беляккіна й Г.-Ф. А.-В. Пфейффера в IV Міжнародному математичному конгресі в Римі (1908). Відтворено перебіг і зміст закордонних наукових відряджень ординарного професора астрономії *Харківського університету* Л.О. Струве,

приват-доцента зоології, порівняльної анатомії і фізіології М.Ф. Белоусова, приват-доцента кафедри чистої математики А.П. Пшеборського, приват-доцента астрономії М.М. Євдокимова, приват-доцента хімії Г.С. Тимофєєва, приват-доцента хімії М.О. Валяшка, ординарного професора ботаніки В.М. Арнольдї, приват-доцента хімії Г.І. Петренка, хранителя геологічного кабінету О.С. Федоровського; приват-доцента кафедри чистої математики *Університету Св. Володимира* Г.-Ф. А.-В. Пфейффера; ординарного професора зоології *Новоросійського університету* Я.М. Лебединського, приват-доцента мінералогії і геології М.О. Григоровича-Березовського, зберігача зоотомічного кабінету М.Г. Лігнау.

У підрозділі 4.4. «Обмін науково-теоретичними та практичними знаннями в медицині» наголошено, що вчені університетів Наддніпрянської України не лише брали активну участь у міжнародних наукових форумах, але і здійснювали роботу з їх організації. Зокрема, ординарний професор кафедри дитячих хвороб Харківського університету І.В. Троїцький висунув ідею скликання міжнародних з'їздів педіатрів і підготував проект статуту Міжнародного товариства дитячих лікарів. Висвітлено закордонні наукові поїздки лаборанта фармацевтичної лабораторії *Харківського університету* М.О. Валяшка, асистента при кафедрі нервових і душевних хвороб А.М. Левковського, ординарного професора кафедри загальної патології О.В. Рєпрева, приват-доцента кафедри гігієни С.В. Коршуна, лаборанта акушерської клініки Ф.О. Соловійова; лаборанта кафедри хірургічної патології і терапії *Університету Св. Володимира* М.М. Москальова, ординатора госпітальної терапевтичної клініки І.Б. Студзинського, асистента акушерсько-гінекологічної клініки Г.Г. Брюно; приват-доцента кафедри нормальної анатомії *Новоросійського університету* М.Г. Стадницького.

У п'ятому розділі «**Поляки в культурно-освітньому розвитку Київського навчального округу**» розкрито специфіку громадсько-культурної та просвітницької діяльності польської громади в умовах репресивної національної політики Російської імперії.

У розділі 5.1. «*Прояви культурно-освітнього життя польської громади наприкінці XIX ст.*» наголошено, що російська державна політика націлювалася на протидію відродженню «польських традицій» та відновленню «національно-польської державності». Зазначено вплив студентства на активізацію опозиційних до російської влади суспільних настроїв. Акцентовано на прагненні польської громади до збереження власної національно-культурної ідентичності засобами освіти, що наштовхувалося на русифікаторську політику, яка реалізовувалася під гаслами «зміцнення православно-російської народності» і «протидії римсько-католицькій пропаганді».

У підрозділі 5.2. «*Активізація громадсько-культурної і освітньої праці поляків на початку XX ст.*» наголошено на поживленні польського театральньо-музичного життя, діяльності польських громадських організацій,

посиленні соціально-інформаційної і просвітницької ролі польськомовних періодичних видань на тлі подій Російської революції 1905–1907 рр. Акцентовано на інтересі польськомовної періодики до подій українського національно-культурного життя. Аналіз змісту документів канцелярії попечителя Київського навчального округу, київського, подільського і волинського генерал-губернатора, київського охоронного відділення, київського губернського жандармського управління та ін. дозволив дійти висновку, що всупереч репресивно-каральній політиці міністерства внутрішніх справ, відомства православного сповідання, міністерства народної освіти поширення таємних польських шкіл та культурно-просвітницьких організацій тривало впродовж другої половини XIX ст. і не припинилося на початку XX ст.

У шостому розділі **«Роль шкільництва в житті єврейської громади»** з'ясовано значення освітньої діяльності євреїв як інструменту збереження іудейських релігійних традицій, моделей культурно-побутового життя євреїв і водночас – комунікації з оточуючим християнським соціальним середовищем.

У підрозділі 6.1. *«Освітні ініціативи єврейського населення періоду «Великих реформ» 60–70-х рр. XIX ст.»* наголошено, що започаткована упродовж 1840-х рр. у Російській імперії система казенних єврейських училищ спрямовувалася на посилення русифікації і прищеплення вірно-підданських настроїв. Натомість ні казенні єврейські училища, ні загальні навчальні заклади не мали популярності серед єврейського населення. Євреї надавали перевагу навчанню своїх дітей у традиційному дусі меламедами. Непопулярність серед більшості єврейського населення призводила до маргіналізації казенних єврейських училищ.

У підрозділі 6.2. *«Єврейське шкільництво у 80–90-х рр. XIX ст.»* зауважено, що попри ідею злиття євреїв з «оточуючим населенням», задля реалізації якої відбувалося певне розширення їхніх прав у період «Великих реформ», починаючи з 1880-х рр. спостерігалось посилення антиєврейських настроїв у правлячих колах Російської імперії і як наслідок – обмежень у виборі євреями місця проживання, професійної діяльності, вступі до навчальних закладів. Русифікаторська політика в освітній сфері, націлена на асиміляцію молодого покоління, відігравала ключову роль у реалізації імперської стратегії руйнування традиційного побуту, культурної самоідентифікації єврейської громади.

У підрозділі 6.3. *«Національно-освітнє життя євреїв наприкінці XIX – на початку XX ст.»* наголошено, що специфіка культурно-освітнього життя євреїв на теренах Київського навчального округу визначалася державною політикою, що накладала обмеження на громадянські й політичні права, збереження традиційної духовної культури єврейського населення. Відповіддю на суспільний запит щодо забезпечення для євреїв якісного й доступного навчально-виховного процесу стала спроба інституціоналізації у

межах законодавчого поля Російської імперії системи фінансування освітньо-виховних закладів через благодійні громадські організації.

У сьомому розділі **«Культурно-освітня діяльність греків, чехів та німців»** розкрито особливості просвітницької діяльності як чинника національно-культурного життя грецької, чеської і німецької громад.

У *підрозділі 7.1. «Освітні аспекти національного розвитку греків»* висвітлено специфіку діяльності, зміст навчального процесу Ніжинського Олександрівського грецького училища, акцентовано на внеску Київської духовної академії у формування грецької інтелектуальної еліти. Загалом культурно-освітня й добродійна діяльність греків на українських землях, що знайшла виразне втілення в заснуванні Ніжинського Олександрівського грецького училища, стала важливою ланкою грецького національного руху.

У *підрозділі 7.2. «Чеське культурно-освітнє життя»* наголошено, що українсько-чеські культурно-освітні зв'язки отримали імпульс завдяки поживленню імміграції чехів на Волинь, що спостерігалася впродовж 60-70-х рр. XIX ст. Засновуючи у своїх колоніях початкові навчальні заклади, чехи привносили на українські землі елементи власної педагогічної культури. Чеська школа розглядалася російськими властями як «держава в державі», що становила загрозу утвердженню офіційної імперської ідеології.

У *підрозділі 7.3. «Просвітницька діяльність німецької громади»* акцентовано на діяльності німецьких освітян, які отримували право на викладацьку діяльність у Російській імперії після підтвердження належного рівня їхньої кваліфікації та перевірки «політичної благонадійності». Піклуючись про забезпечення своїх дітей якісною освітою рідною мовою, німецькі колоністи надавали великого значення заснуванню навчальних закладів. Зокрема, діяльність лютеранських шкіл виходила далеко за межі навчально-виховної сфери, цементуючи німецьку громаду на базі єдиних культурно-релігійних цінностей і суспільно-політичних традицій. Наголошено на просвітницькій місії німецьких громадсько-культурних організацій і театральних колективів.

ВИСНОВКИ

1. Основою розвитку історичного знання, визначення його перспективних напрямів, конструювання теоретико-методологічних моделей є оцінка історіографічної бази наукової проблематики. Відповідно, слід зазначити здобутки історичної науки в царині конкретно-історичних досліджень актуальних проблем міжнародних громадсько-культурних зв'язків України, участі етнічних меншин у соціокультурному розвитку українських земель упродовж XIX – початку XX ст. А проте, концептуальні підходи радянської історіографії щодо розгляду історії України і її міжнародних зв'язків переважно в руслі російської історії трансформувалися в сучасну тенденцію

фокусування на значенні «великодержавного російського культурного простору» як «посередника» в комунікаціях між Наддніпрянською Україною та Європою. Водночас маємо констатувати відсутність у сучасній історіографії спеціального комплексного дослідження ролі Наддніпрянської України в європейському інтелектуальному просторі упродовж другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму науково-освітніх практик Київського навчального округу.

2. Основу джерельної бази дослідження становить широкий комплекс документів, розпорошених у 55 фондах Центрального державного історичного архіву України м. Києва, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Київської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Харківської області, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Вагомий пласт архівних документів у поєднанні з опублікованими джерелами формують широкий комплекс фактологічних матеріалів, що вперше запроваджуються до наукового обігу. У дисертації використано різні види історичних джерел: офіційна кореспонденція, матеріали діловодства, циркуляри, судово-слідчі, статистичні матеріали з масиву відомчо-канцелярської документації фондів державних і громадських інституцій; джерела приватного походження з особових фондів громадсько-культурних діячів; періодика XIX – початку XX ст.; публікації мемуарів, епістоляріїв, автобіографічних матеріалів. Загалом опрацьована джерельна база є репрезентативною і становить міцне підґрунтя для реалізації сформульованих завдань і мети праці.

3. Дослідження ґрунтується на засадах наукової об'єктивності, принципі історизму, підході до історії як цілісного процесу, що визначається комплексом причинно-наслідкових зв'язків, взаємодією мікро- і макро-процесів, суб'єктивного та об'єктивного начал. Історіософською основою дослідження стали концептуальні підходи В. Вернадського щодо значення наукового прогресу, розвитку засобів комунікації і міжнародних наукових відносин для формування передумов переходу біосфери в ноосферу; ідеї К. Ясперса стосовно екзистенційної комунікації як ключової категорії цілісного всесвітньо-історичного процесу, зумовленого соціокультурними чинниками; теорії інтелектуальних мереж Р. Коллінза, згідно з якою історія науки створюється системами внутрішньої і зовнішньої комунікації, що формують мислителів і наукові спільноти на тлі процесів соціальної взаємодії. Теоретико-методологічні засади дисертації визначаються науковим доробком фундаторів наукової школи української історичної європеїстики – Ф. Шевченка, П. Соханя, С. Віднянського, які зробили вагомий внесок у розвиток концептуальної бази досліджень історії України в контексті всесвітньо-історичного процесу, комплексне вивчення місця й ролі України в

міжнародних відносинах, всебічне студіювання широкого спектру взаємозв'язків України з країнами світу, передусім Європи.

4. У контексті комплексного вивчення специфіки й ролі суспільно-політичних процесів у історії Центрально-Східної і Західної Європи XIX ст. кульмінаційним періодом є «Весна народів» 1848–1849 рр. Національно-культурне піднесення охопило й українські землі, що входили до складу Габсбурзької монархії, водночас на теренах Наддніпрянської України царським урядом вживалися заходи щодо протидії поширенню інформації про революційні події у Європі. Аналіз документів канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора, канцелярії попечителя Київського навчального округу, а також джерел особового походження дозволив відтворити важливі аспекти настроїв місцевої громадськості через призму наглядової і репресивної діяльності органів державної влади Російської імперії, що зокрема фіксували факти поширення відомостей про революції у Європі, про покращення становища селян у Галичині, виявляли заборонену літературу, твори антиурядового змісту, в яких засуджувалася загарбницька зовнішня політика царизму.

Після європейських Революцій 1848–1849 рр., і передусім російської військової інтервенції до Угорщини 1849 р., склалася реальна небезпека порушення рівноваги міжнародних відносин у Європі, що солідаризувалася перед загрозою посилення домінування Росії. Результати Східної війни 1853–1856 рр. визначили нову геополітичну конфігурацію й баланс сил у міжнародних відносинах. Терени Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернаторства розглядалися царськими адміністративно-каральними структурами як «неблагонадійні» в контексті поширення антиурядових настроїв з огляду на потужний вплив польського чинника на землях Правобережної України, що стала ареною протистояння державних моделей Речі Посполитої та Російської імперії. Під час Східної війни 1853–1856 рр. серед польського населення Правобережної України актуалізувалися ідеї відновлення державності Речі Посполитої.

Процес вироблення програм трансформації державної системи Російської імперії і суспільно-політичних реформ відповідно до новітніх вимог часу й модернізаційних процесів у Європі розгорнувся від другої половини 1850-х рр. й активізувався на тлі поразки у Східній війні 1853–1856 рр. Реформи, спрямовані на державно-політичну, економічну, соціокультурну модернізацію, були покликані зміцнити засади російської імперської державності за рахунок використання західних технологій, і інструменти вестернізації використовувалися з метою подолання військово-технологічного відставання й посилення позицій у конкурентному протистоянні із Заходом.

Упродовж XIX ст. процеси активізації національних рухів у Європі, що зумовлювали масштабні трансформації міжнародних відносин, віддзеркалювалися на теренах Наддніпрянської України, і особливий інтерес становить

їхній вплив на громадське життя Київської, Подільської і Волинської губерній, де традиційно вагомою була польська соціокультурна присутність.

Піднесення національно-визвольної боротьби на Балканах упродовж 1870-х рр. пожвавило на українських теренах широкий благодійний рух на підтримку південних слов'ян. Водночас посилилися опозиційні настрої громадськості, несприйняття цілеспрямованої пропаганди щодо «слов'янської єдності» як ідеологічного інструменту геополітичної експансії Російської імперії на Балканах.

У контексті осягнення ролі національного чинника в поглибленні системної кризи міжнародних відносин напередодні Першої світової війни актуалізуються дослідження впливу міжетнічної взаємодії і конфліктів на внутрішньополітичне становище й зовнішню політику великих наднаціональних державних утворень. Наприкінці XIX – на початку XX ст. на тлі загострення міждержавного протистояння Австро-Угорщини та Росії посилилася й конкуренція моделей національно-державного будівництва. Напередодні Першої світової війни загострювалися дискримінаційні заходи російського уряду щодо культурницької діяльності поляків Південно-Західного краю, спрямованої на плекання національної самосвідомості й патріотизму, утискалося шкільництво й національно-культурні громадські організації, встановлювалося стеження за римо-католицьким духовництвом.

5. Позначені освітньою реформою 60-ті рр. XIX ст. стали часом подолання відокремлення університетів Російської імперії від світової, передусім західноєвропейської, науки. Водночас саме від 60-х рр. XIX ст. у Російській імперії утвердилася роль університетів як чинників модернізації і широкого спектру соціокультурних процесів, пов'язаних із виробленням та реалізацією наукових ідей, науково-теоретичним забезпеченням економічного розвитку, формуванням кадрового потенціалу і плеканням суспільної свідомості, орієнтованої на політичну емансипацію. Розвиток університетської корпоративної культури, базованої на принципах автономії, різко дисонував із засадами російського імперського самодержавства. Попри те, що імператорські університети засновувалися з метою реалізації самодержавної (зокрема русифікаторської) політики на теренах Наддніпрянської України, саме вони стали джерелом і каталізатором модернізаційних процесів, забезпечуючи піднесення освітнього й культурного рівня суспільства шляхом підготовки кадрів для найважливіших сфер соціального життя. Університети були потужними інструментами вестернізаційних процесів, центрами розвитку міжнародної науково-освітньої співпраці, провідниками наукових знань, технологічних новацій і зрештою правових принципів і соціокультурних цінностей європейської цивілізації.

6. Палітра міжнародної співпраці університетів України останньої третини XIX ст., попри запровадження статуту 1884 р., що скасовував їх автономію, вирізнялася розмаїттям форм і передусім – закордонними відрядженнями, упродовж яких вітчизняні вчені вивчали культури зарубіжних

народів, фонди бібліотек, музеїв, архівів, брали участь у міжнародних наукових з'їздах і конгресах, всесвітніх виставках, а також наукових розробках, що здійснювалися в провідних науково-освітніх закладах Європи. На тлі індустріалізації, загострення економічного, колоніального, військово-політичного суперництва провідних держав світу, зародження процесів глобалізації і стрімкого науково-технічного розвитку міжнародні зв'язки університетів України були невід'ємною складовою загальноєвропейського культурного поступу.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. міжнародна науково-освітня співпраця набирала обертів, забезпечуючи світове лідерство європейської науки, попри загострення напруженості в міжнародних відносинах, наростання шовіністичних настроїв, розкол Європи на ворогуючі військово-політичні блоки, що призвело до розв'язання Першої світової війни. В означений період часу університети України зробили вагомий внесок у розвиток загальноєвропейської науково-освітньої співпраці, збереження єдності європейського наукового простору та інтеграцію до нього Російської імперії.

7. На початку XX ст. визначальною ознакою європейської науки стало поглиблення інтеграційних процесів. Бурхливий науково-технічний прогрес зумовив необхідність запровадження єдиних вимірвальних стандартів і наукової термінології, здійснення координації досліджень, а отже, створення міжнародних наукових організацій, скликання конгресів і з'їздів. Свідченням високої оцінки здобутків вітчизняних учених у контексті наукового поступу Європи стало зростання кількості запрошень до участі у престижних міжнародних наукових форумах і святкуваннях ювілейних дат. Подорожуючи Німеччиною, Францією, Австро-Угорщиною, Італією, Великою Британією, Бельгією, Швейцарією та іншими країнами, науковці університетів Наддніпрянської України отримували можливість налагоджувати зв'язки із найвидатнішими представниками світової науки, брати участь у міжнародних конгресах, з'їздах, урочистих заходах із нагоди пам'ятних дат європейської історії, безпосередньо вивчати історико-культурні пам'ятки. Упродовж закордонних відряджень вітчизняні вчені не лише студіювали зарубіжний досвід освітньої і науково-дослідної діяльності, а й засвоювали принципи загальноєвропейської університетської культури, що ґрунтувалася на засадах академічних і громадянських свобод. Слід наголосити, що відвідуючи провідні європейські університети, вони здійснювали критичний аналіз засад організації їх науково-освітньої діяльності, акцентуючи увагу на недоліках, робили свій унікальний внесок у розвиток європейського інтелектуального простору.

8. У контексті широкого комплексу проблем польського національно-визвольного руху в межах Російської імперії особливого значення набуває об'єктивне відтворення історичної долі польської громади на теренах Київського навчального округу, унікального досвіду збереження національ-

них традицій, плекання польського шкільництва й розвитку міжкультурного діалогу упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

На світанку XX ст. поживалення громадсько-культурної, просвітницької діяльності поляків у межах Київського навчального округу відбувалося в контексті подій Першої російської революції 1905–1907 рр., розширення мережі польських періодичних видань, посилення їхнього впливу на національно-політичні процеси. В умовах імперської політики русифікації важливим механізмом збереження національних культурних традицій, рідної мови стала польська школа, що перебувала на нелегальному становищі й була тісно пов'язана з католицькою церквою. Репресивна національно-освітня політика держави поєднувалася з дискримінацією на релігійному ґрунті, і саме католицька церква стала центром відродження духовного потенціалу поляків, піднесення гуманітарної культури.

9. Аналіз широкого кола архівних документів та опублікованих джерел засвідчив посилення державного нагляду за культурно-освітнім життям євреїв упродовж 60–70-х рр. XIX ст., створенням приватних навчальних закладів, а також контролю за просвітницькою діяльністю єврейських громад. Процеси русифікації, примусової нівеляції єврейських культурно-релігійних традицій, що набули розвитку впродовж 1860-х рр., знайшли юридичне закріплення в Положенні 1873 р., згідно з яким суттєво знижувалася роль єврейських предметів у навчальному процесі, єдиною мовою викладання визначалася російська, закривалися рабинські училища, значно скорочувалася кількість казенних єврейських училищ. Конкретно-історичний матеріал щодо культурно-освітньої діяльності єврейської громади наприкінці XIX ст. складає основу для з'ясування співвідношення спрямованості євреїв на збереження власних традицій, з одного боку, та здатності адаптації до іншокультурного соціуму, з іншого. Від початку 1880-х рр., коли Російською імперією прокотилися антисемітські погроми, відбувся різкий поворот від притаманної періоду «Великих реформ» 1860–1870-х рр. спроби лібералізації політики у єврейському питанні до посилення дискримінаційних заходів. Відсутність довіри між владою і єврейським населенням, непопулярність казенних училищ зумовлювали тенденції до переходу євреїв на нелегальну просвітницьку діяльність задля збереження власної ідентичності й культурно-релігійних цінностей. Унаслідок законодавчих обмежень вступу іудеїв до вищих навчальних закладів Росії зростала питома вага єврейської молоді, яка поповнювала лави європейських інтелектуалів, здобуваючи освіту в університетах Європи.

10. Упродовж XIX ст. грецький національний рух знаходив відзеркалення в культурно-освітньому житті України. Відкриття відповідно до маніфесту Олександра I (1811) Ніжинського грецького училища стало важливою подією національно-культурного життя греків Російської імперії і зарубіжжя, які долучилися до збору благодійних пожертв. Утім унаслідок здійснення царським урядом політики централізації і русифікації упродовж

XIX ст. відбулося суттєве обмеження прав грецької громади. Загалом просвітницька діяльність греків наклала глибокий відбиток на культурне життя України XIX – початку XX ст.

Пожвавлення чеської колонізації Волині упродовж 60–70-х рр. XIX ст., що відбувалося на тлі певної лібералізації суспільно-політичного життя й економічних перетворень періоду модернізаційних реформ у Російській імперії, сприяло вкоріненню на українському ґрунті духовних надбань, і передусім, багатих педагогічних традицій Чехії. Розрахунок царського уряду використати чеську імміграцію для послаблення польських національно-визвольних змагань не справдився, натомість своїм глибоким патріотизмом, дбайливим ставленням до власної культури, історичних традицій і готовністю їх захищати чехи стали прикладом для наслідування і джерелом натхнення для інших слов'янських народів у межах Російської держави, передусім українців.

Аналіз конкретно-історичного матеріалу щодо культурно-освітньої діяльності німецької громади на українських землях дозволяє спростувати тезу щодо її етноконфесійної замкнутості. Відповідний рівень толерантності й віротерпимості німців засвідчує різнобарвний національний склад заснованих ними навчальних закладів, в яких здобували освіту не лише протестанти, православні, католики, а й іудеї та караїмісти. Створені німецькими колоністами на теренах Наддніпрянської України навчальні заклади, що ґрунтувалися на засадах самоврядування й були спрямовані на збереження національних традицій і прищеплення молодому поколінню патріотичних ідей, різко дисонували із засадами самодержавства.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Іваненко О. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX — початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 555 с.
2. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 375 с.

Рецензії:

- Ціватий В. Рецензія на монографію: Іваненко О.А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.:

Інститут історії України НАН України, 2013. – 375 с. *Зовнішні справи*. 2014. № 1. С. 58-59.

- Бевзюк Є. Іваненко О. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 375 с. *Україна – Європа – Світ*. 2017. Вип. 19. С. 427-429.
- 3. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX – початок XX ст.). Відп. ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2021. 280 с.

Рецензії:

- Палієнко М. Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 224-227.
- Gajdoš M. Ivanenko, O.A. The educational life of ethnic minorities in Dnipro Ukraine: by example of the Kyiv school district between the mid-19th century and early 20th century. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2021, 280 p., ISBN 978-966-02-9507-0. *Človek a spoločnosť*. 2022. Vol. 25 (2). P. 1-2. URL: <https://individualandsociety.org/journal/2022/2>

Розділи в колективній монографії:

- 4. Віднянський С., Іваненко О. Українсько-слов'янські зв'язки в контексті культурно-цивілізаційного розвитку слов'янських народів другої половини XIX – початку XX ст. *Україна в історії Європи XIX – початку XX ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С. 84-135.
- 5. Іваненко О. Наддніпрянська Україна в європейському культурно-освітньому та науковому просторі другої половини XIX – початку XX ст. *Україна в історії Європи XIX – початку XX ст.: історичні нариси: монографія*. За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ, 2020. С. 181-228.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України

- 6. Іваненко О. Співробітництво Університету Св. Володимира з науково-освітніми центрами Франції в галузі гуманітарних наук (друга пол. XIX – поч. XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2007. Вип. 16. С. 121-129.

7. Іваненко О. Українсько-французькі взаємини у сфері науки та освіти другої половини XIX – початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 148-161.
8. Іваненко О. Внесок Університету Св. Володимира у розвиток міжслов'янських культурних зв'язків (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип. 19. С. 33-46.
9. Іваненко О. Міжнародні зв'язки Університету Св. Володимира (60-ті рр. XIX ст.). *Український історичний журнал*. 2011. № 1. С. 52-70.
10. Іваненко О. Закордонні відрядження вчених Університету Св. Володимира у 1890-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2011. Вип. 4. С. 161-163.
11. Іваненко О. Університет Св. Володимира у міжнародних наукових зв'язках (70–80-ті роки XIX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2011. Вип. 20. С. 164-182.
12. Іваненко О. Міжнародна співпраця вчених Університету Св. Володимира (1900–1914 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 74-92.
13. Іваненко О. Міжнародні зв'язки Харківського університету на початку XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип. 21. С. 127-144.
14. Іваненко О. Зв'язки вчених Новоросійського університету із зарубіжними науковими центрами (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2013. № 4. С. 112-135.
15. Іваненко О. Культурно-освітня діяльність чеської громади в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип. 22. С. 31-51.
16. Іваненко О. Культурно-освітній розвиток греків на теренах Київського навчального округу (XIX – початок XX ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2014. Вип. 23. С. 50-66.
17. Іваненко О. Німці в культурно-освітньому просторі Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 109-127.
18. Іваненко О. Просвітницька діяльність поляків у Київській губернії на початку XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип. 25. С. 166-185.
19. Іваненко О. Культурно-освітнє життя євреїв на теренах Київської губернії у 1860-х – 1870-х рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2017. Вип. 26. С. 225-247. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2017.26.225>
20. Іваненко О. Єврейське шкільництво на теренах Київського навчального округу (80–90-ті рр. XIX ст.). *Міжнародні зв'язки*

- України: наукові пошуки і знахідки*. 2018. Вип. 27. С. 186-208. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2018.27.186>
21. Іваненко О. Роль міжнародних зв'язків університетів у становленні академічної науки в Україні на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2018. № 6. С. 33-52. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2018.06.033> **Web of Science**.
 22. Іваненко О. Єврейська громада та розвиток освіти в Київському навчальному окрузі на початку ХХ ст. *Міжнародні наукові зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С. 45-89. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2019.28.045>
 23. Іваненко О. Історіографія проблеми освітньої діяльності євреїв у Наддніпрянській Україні (XIX – початок ХХ ст.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2020. Вип. 29. С. 248-272. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2020.29.273>
 24. Ivanenko O. Public Resistance in the National Liberation Movement of Poles in Right-Bank Ukraine in the First Half of the 1860s (From the Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. Вип. 30. С. 389-404. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.389>
 25. Ivanenko O. Public Life of Poles Through the Prism of Surveillance by Repressive Structures of the South-Western Region of the Russian Empire on the Eve of the First World War. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. Вип. 31. С. 95-111. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.095>
 26. Ivanenko O. The Role of Universities in Modernisation Processes against the Background of Attemptations of Social and Political Transformations in the Russian Empire (60s–70s of the XIX Century). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип. 32. С. 106-123. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.106>
 27. Іваненко О. Вияви антиурядових настроїв на теренах Київського військового, Подільського й Волинського генерал-губернаторства в період Східної (Кримської) війни 1853–1856 рр. *Східний світ*. 2023. № 4. С. 19-29. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2023.04.019> **Scopus, Web of Science**.
 28. Іваненко О. «Весна народів» 1848–1849 рр. і її відображення в документальній спадщині Наддніпрянської України (за архівними матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024, № 1 (32). С. 136-154. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.32.135> **Scopus, Web of Science**.
 29. Іваненко О. Відгомін Рісорджименто на теренах Південно-Західного краю упродовж 1860-х рр. у контексті розвитку міжнародних відносин у Європі. *Міжнародні зв'язки України:*

наукові пошуки і знахідки. 2024. Вип. 33. С. 109-125. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.109>

30. Іваненко О. Відлуння національно-визвольних рухів на Балканах періоду Східної кризи 1870-х рр. у громадському житті на теренах Київського генерал-губернаторства. *Український історичний журнал*. 2024. № 6. С. 81-98. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.081> **Web of Science**.

АНОТАЦІЯ

Іваненко О.А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця у вигляді наукової доповіді (захист наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії – Іваненко О.А. Інтеграція регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2024. 555 с.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. Інститут історії України НАНУ, Київ, 2025.

У дисертації на тлі розвитку міжнародних відносин у Європі розв’язано проблему інтеграції регіональних науково-освітніх осередків Наддніпрянської України до європейського інтелектуального простору другої половини XIX – початку XX ст. крізь призму Київського навчального округу, що відіграв унікальну роль у процесах рецепції культурних феноменів європейської цивілізації на теренах Наддніпрянської України. Проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження, охарактеризовано методологію дослідження в контексті розв’язання визначеної наукової проблеми. Окреслено провідні тенденції європейських міжнародних відносин від «Весни народів» 1848–1849 рр. до початку Першої світової війни та розкрито їхнє відображення в громадському житті Наддніпрянської України (насамперед на прикладі Київської, Подільської і Волинської губерній). Розкрито специфіку розвитку співпраці Харківського, Київського, Новоросійського університетів із європейськими науково-освітніми центрами другої половини XIX ст., і зокрема періоду модернізаційних суспільно-політичних реформ 60–70-х рр. XIX ст. Відтворено внесок університетів Наддніпрянської України в розвиток науково-освітніх відносин у Європі початку XX ст. на тлі науково-технічного прогресу й поглиблення інтеграційних процесів у європейському інтелектуальному просторі. Розкрито специфіку громадсько-культурної і просвітницької діяльності

польської громади на теренах Київського навчального округу в умовах репресивної національної політики Російської імперії. З'ясовано значення освітньої діяльності євреїв як інструменту збереження іудейських релігійних традицій, моделей культурно-побутового життя євреїв і водночас – комунікації з оточуючим християнським соціальним середовищем. Висвітлено особливості просвітницької діяльності як чинника національно-культурного життя грецької, чеської і німецької громад.

Ключові слова: Європа, Наддніпрянська Україна, Російська імперія, Київський навчальний округ, європейський інтелектуальний простір, міжкультурні комунікації, міжнародні відносини, наука, освіта.

ABSTRACT

Ivanenko O.A. Integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space (second half of the nineteenth – early twentieth centuries). Qualifying research paper in the form of a scientific report (defence of scientific achievements published in the form of a monograph – Ivanenko O.A. Integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space (second half of the nineteenth – early twentieth centuries): monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024. 555 p.).

Dissertation for the Doctor of Historical Sciences degree in the speciality 07.00.02 – World History. Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2025.

Against the background of the development of international relations in Europe, the dissertation examines the problem of integration of regional scientific and educational centres of Dnipro Ukraine into the European intellectual space during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries through the prism of the Kyiv educational district, which played a unique role in the processes of reception of cultural phenomena of European civilisation in the territory of Dnipro Ukraine. The dissertation analyses the historiography and source base of the study, describes the research methodology in the context of solving the determined scientific problem. The author studies the leading trends in international relations in Europe from the “Spring of Nations” of 1848–1849 to the beginning of the First World War and highlights their impact on the socio-political life of Dnipro Ukraine (primarily on the example of Kyiv, Podillia and Volyn provinces). The specifics of the development of cooperation between Kharkiv, Kyiv, Novorossiya universities and European scientific and educational centres in the second half of the nineteenth century, and in particular during the period of modernising socio-political reforms of the 60s and 70s of the nineteenth century,

are investigated. The contribution of the universities of Dnipro Ukraine to the development of scientific and educational relations in Europe in the early twentieth century against the background of scientific and technological progress and deepening integration processes in the European intellectual space is researched. It highlights the specifics of the socio-cultural and educational activities of the Polish community in the Kyiv educational district in the conditions of the repressive national policy of the Russian Empire. The dissertation examines the significance of Jewish educational activity as a tool for preserving Jewish religious traditions, models of Jewish cultural and everyday life, and at the same time for communicating with the surrounding Christian social environment. The features of educational activities as a factor in the national and cultural development of Greek, Czech and German communities are studied.

Keywords: Europe, Dnipro Ukraine, Russian Empire, Kyiv educational district, European intellectual space, intercultural communications, international relations, science, education.

Підписано до друку 07.02.2025 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,8. Обл. вид. арк. 1,0.
Наклад 100 прим. Зам. 04. 2025 р.

РВВ Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4